

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

І. В. Мартусенко

кандидат географічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій
Вінницького інституту економіки
Тернопільського національного
економічного університету

Г. М. Бойківська

викладач кафедри економіки підприємств і корпорацій
Вінницького інституту економіки
Тернопільського національного
економічного університету

УДК 332.12

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальним питанням формування та розвитку ринку зерна в Україні. Розглянуто перспективи щодо вдосконалення подальшого процесу формування системи реалізації зерна за сучасних умов української економіки.

Статья посвящена актуальным вопросам формирования и развития рынка зерна в Украине. Рассмотрены перспективы усовершенствования процесса реализации зерна в условиях современной экономики.

The theoretical-organizational aspects and principles of regulate of grain market in Ukraine through the system of economic instruments, and role of the state on this business are considered. The ways of improvement of principles of regulate of grain market are grounded.

Зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу (АПК) та основою аграрного експорту.

Масштабні економічні перетворення в АПК країни, докорінні зміни, що відбулись в економічних відносинах сільськогосподарських підприємств з їх партнерами стали передумовою для створення повноцінних організаційно-економічних механізмів ефективного господарювання зернового господарства на ринкових засадах. По мірі того, як проходило становлення нового типу економіки, механізм формування та регулювання ринків став потребувати коригування і подальшої розробки з урахуванням практики побудови ринкових відносин. Проте прикладний аспект формування системи реалізації

зерна, а особливо створення ефективних механізмів його функціонування в умовах ринкової трансформації виявився недостатньо розробленим. Така реальність і визначила проблематику даного дослідження.

Зернове господарство і надалі потребуватиме державної підтримки, проте механізми доведення її до селянина мають бути більш раціональними. Держава не повинна сковувати ініціативу товаровиробника, зв'язуючи його різного роду контрактами обов'язкових поставок продукції по фіксованих цінах. В нових умовах господарювання, а тим більше в кризових умовах, держава має сприяти всіма засобами тому, щоб українські агровиробники більш ефективно використовували потенціал кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринку для підвищення ефективності зернового господарства. Кошти ж, які виділені в бюджеті сільськогосподарському товаровиробникові мають безпосередньо направлятися йому, а не через підприємства інших галузей, бо ефект такої підтримки для аграріїв дуже низький.

Проблеми розробки дієвих механізмів системи реалізації зерна, формування повноцінного ринкового середовища, ефективного функціонування ринку агропромислової продукції є актуальними для всіх країн з перехідною економікою і вже досить довгий час розробляються українськими вченими, серед яких: П. Т. Саблук, Л. М. Худолій, Т. Г. Гайдук, О. В. Захарчук, С. М. Чмирь, С. С. Бакай, В. І. Бойко, П. П. Борщевський, М. С. Бузулуков, В. О. Ключаць, О. В. Крисальний, З. П. Ніколаєва, В. Ф. Сайко, О. О. Сторожук, І. П. Чапко, О. М. Шпичак, та інші.

Для України, значного виробника сільськогосподарської продукції, в тому числі й зерна, становлення взаємовигідних економічних відносин між різними ланками зернопродуктового комплексу, в процесі проведення ринкових реформ, проходить надзвичайно складно, особливо це стосується засад формування, регулювання та розвитку ринку зерна в Україні. Кожна ланка дотепер намагається працювати автономно, не узгоджуючи свої економічні інтереси з іншими, прагнучи розподіляти якомога більшу частину прибутку на свою користь. В умовах економічної кризи негативні тенденції у відносинах між реалізаторами зернопродуктів (партнерами) значно посилюються. Процес супроводжувався падінням обсягів виробництва та реалізації продукції, посиленням нееквівалентності обміну в підгалузях комплексу, занепадом найслабших ланок за умов дії неефективного механізму державного регулювання. Існуючі способи регулювання економічних відносин на міжгалузевому рівні є недостатньо ефективними, часто ставлять сільськогосподарського товаровиробника у не вигідне економічне становище [5, с. 107]. Зазначена проблема потребує вирішення шляхом розробки ринкового механізму розподілу кінцевих результатів учасників ринкової інтеграції. Саме цим і зумовлена загальна проблема реформування ринку зерна в Україні, та невирішені моменти системи реалізації зерна, що їм присвячена означена стаття. У цьому контексті важливим є аналіз основних засад формування системи реалізації зерна в Україні, на основі визначення таких економічних механізмів функціонування та регулювання зернових ринків, які б забезпечували динамічний розвиток зернового господарства і суміжних із ним галузей в подальшій перспективі.

Проблематика роботи обумовила завдання дослідження, основними з яких є: теоретична та організаційна характеристика зернового ринку шляхом всебічного аналізу основних понять системи реалізації зерна; комплексна оцінка діючих економічних механізмів функціонування ринку зерна і зернопродуктів; прогноз кон'юнктури та напрямки удосконалення механізмів формування та функціонування системи реалізації зерна на основі зернових ринків (продовольчого, фуражного, насінневого).

Отримані результати сприятимуть розкриттю основної цілі дослідження, а саме, виявлення прямої залежності діючих на території України зернових ринків (продовольчого, фуражного, насінневого) від української системи економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників (всіх форм власності) і споживачів зерна та зернопродукції з приводу купівлі-продажу товару. Важливим завданням постає передбачення негативних тенденцій на національному ринку зерна та дослідження інтеграційних зв'язків між виробниками, продавцями, споживачами та іншими учасниками зернових ринків.

Сучасна система реалізації зерна в Україні представлена ринком зерна, що визначається, по-перше, як складне полісистемне утворення в основі якого лежить механізм встановлення ринкової рівноваги в процесі обміну, по-друге, як сукупність економічних відносин, що виникають між товаровиробниками і споживачами з приводу купівлі-продажу зерна і зерно продуктів. Зерновий ринок неоднорідний, він складається

з ринків: продовольчого, фуражного і зерна для промислової переробки, а також ринку насіння. Ринки природно відрізняються один від одного, насамперед тим, який товар на них пропонується, тобто за об'єктом обмінних операцій (рис. 1).

Кожний ринок має свою специфіку розвитку, формування кон'юнктури, ступінь значимості для нації, а відтак і методи формування та регулювання. Ринок зерна можна поділити на декілька самостійних сегментів, до яких потрібно окремо включати зерно різних зернових культур: пшениці, жита, ячменю, вівса, кукурудзи, гречки, рису, проса, сорго тощо. У свою чергу, кожен із цих сегментів можна поділити на певні підсегменти: зерно продовольче, насіннєве, фуражне (кормове) та зерно для промислової переробки.

На ринку зерна і зернопродуктів взаємодіють всі категорії сільськогосподарських підприємств і господарств, підприємства харчосмакової галузі, заготівельні організації, комерційні структури, оптова і роздрібна торгівля, елеватори, аграрні біржі, зернотрейдери тощо. Характерна риса сучасного ринку — обмеженість як попиту, так і пропозиції.

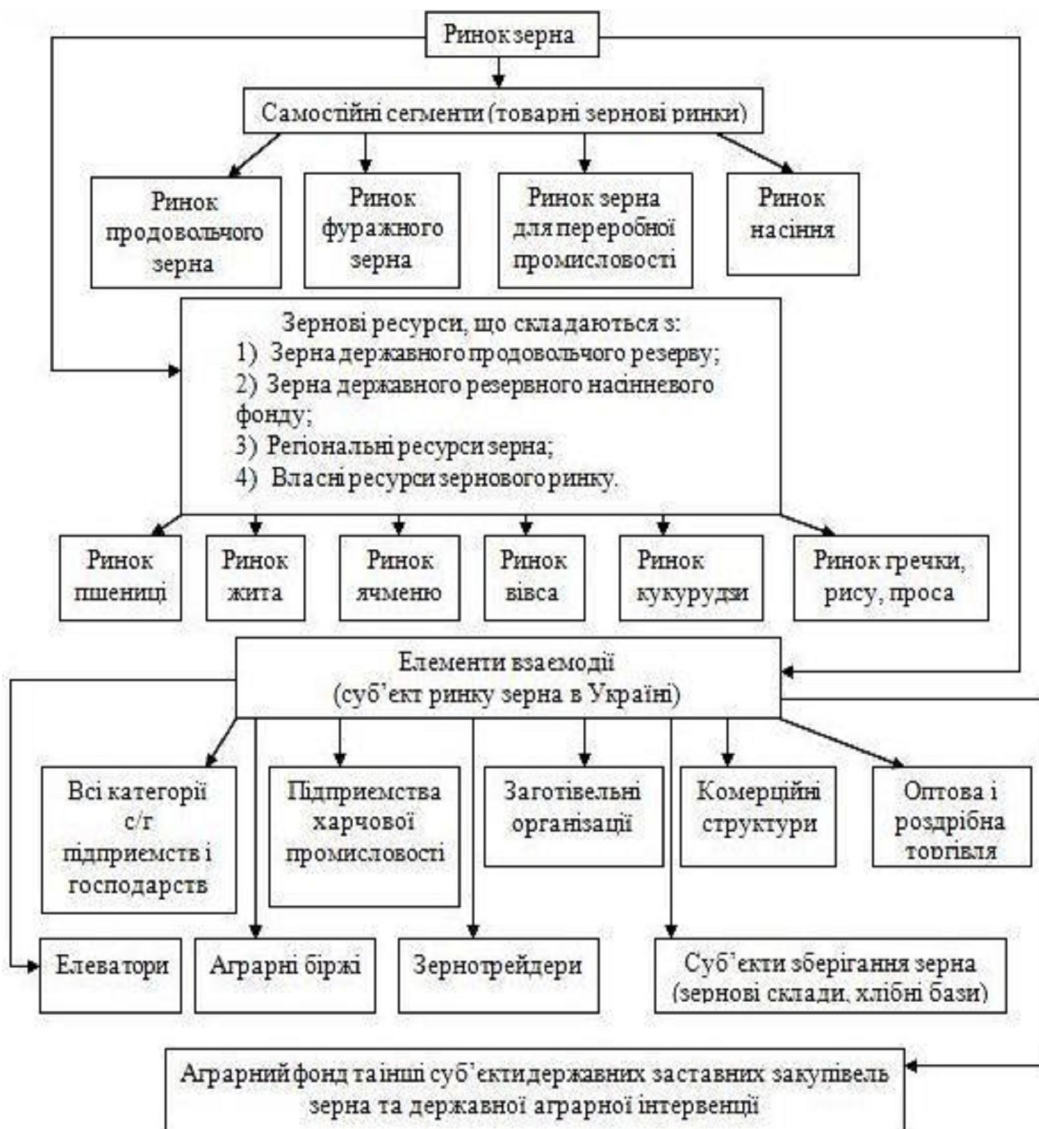

Рис.1. Організаційна структура ринку зерна в Україні

В середньому за останні роки склалася така структура каналів реалізації зерна: заготівельним організаціям продано 15 % товарного зерна, населенню через систему громадського харчування (включаючи продаж і видачу натуроплати) — 29, на ринку — 23, за бартерними угодами — 33 %. За структурою продукції пшениця складає 66 % від загального обсягу реалізованого зерна; ячмінь — 16,6 %; жито — 4 %; гречка — 2 %; кукурудза — 8 %; овес — 1,2% і зернобобові — 1,4 % [8].

Розглядаючи сучасний ринок зерна в Україні через призму системи реалізації зерна, слід відзначити наступні факти: необґрунтовано збільшилась, сьогодні, кількість каналів збуту зерна (рис. 2). Почав діяти, так званий, вторинний ринок, або перепродаж зерна посередниками; незважаючи на законодавчо визначені положення про ринкові принципи формування цін з урахуванням попиту-пропозиції, виробники зерна не мали реальної можливості відстояти ціну своєї продукції, яка згідно закону вартості відповідала б рівню суспільно-необхідних витрат та забезпечувала б прибутковість [1, с. 84].

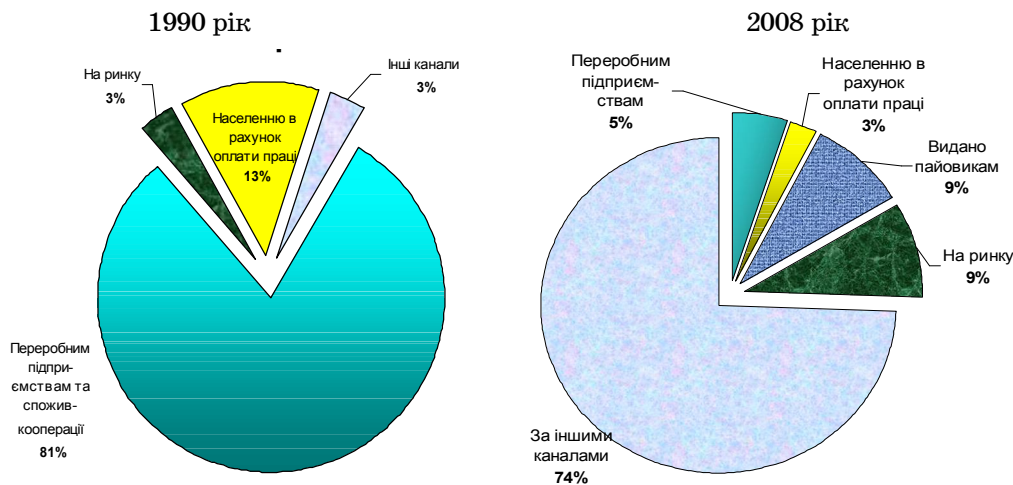

Рис. 2. Структура реалізації зернових культур с/г підприємствами

Гострий дефіцит обігових коштів у товаровиробників зумовив появу натурального товарообміну — бартеру на ринку зерна. Обсяги його досить швидко нарастають, а питома вага більш організованих за формою закупівельних структур, які діють від імені держави, істотно скорочується. Вагомий вплив на формування системи реалізації зерна спричиняє загальний споживчий ринок України, внаслідок чого дестабілізуються процеси купівлі-продажу зерна.

Господарствами усіх категорій у 2008 р. одержано 53,3 млн. т зерна, з них зерна продовольчих культур — 27,5 млн. т (52 %), фуражних зернових — 25,8 млн. т (48 %). Порівняно з 2007 р. виробництво зерна збільшилось у 1,8 раза, що зумовлено зростанням урожайності зернових культур (на 12,9 ц з 1 га, або в 1,6 рази) та площі їх збирання (на 1,9 млн. га, або на 14,4 %). Внутрішнє споживання зерна в Україні експерти оцінюють у 26 млн. т на рік. Сільгоспідприємствами вироблено 42,1 млн. т зерна (79 % загального валового збору), господарствами населення — 11,2 млн. т (21 %). Урожайність зернових культур в аграрних підприємствах (35,5 ц з 1 га) вища, ніж у господарствах населення на 3,6 ц [2, с. 35].

Зважаючи на велику кількість родючих сільськогосподарських земель, потенційні можливості України по виробництву зернових, з врахуванням високої агрокультури, оцінюються в 80 млн. тонн. В сучасних умовах Україна може спожити більше 50 млн. тонн зернових в рік, з яких 27 млн. тонн — внутрішній вжиток, і 25-26 млн. тонн — експорт (потужності вітчизняних портів). Але це лише гіпотетичні можливості. Українські аграрії виробляючи такі об'єми зерна, зіткнуться з тим, що високі урожаї, як правило, приводять до падіння цін нижче за собівартість зерна, що робить його виробництво низькорентабельним. Тому урожай, при якому всі учасники ринку залишаться у вигапі, має бути в межах 33-35 млн. тонн, але стабільним у динаміці [4, с. 90].

Безперечним є той факт, що чинний сьогодні механізм державного цінового регулювання ринку зерна є недостатньо надійним. При доопрацюванні механізмів державної цінової підтримки необхідно врахувати зобов'язання України в зв'язку з приєднанням до Світової організації торгівлі, а також світовий досвід реалізації програм цінової підтримки на ринку зерна. Звісно, на вітчизняному ринку є ряд недоліків, в першу чергу, низька якість зерна, яке робить Україну постачальником фуражу, обмежує географію поставок і дозволяє вітчизняному зерну конкурувати лише за рахунок нижчої ціни.

Основні тенденції, що впливають на процеси трансформації каналів збуту зернових культур с/г підприємствами України наступні: по-перше, виробництво пшениці останніми роками відрізняється різкими коливаннями, що пов'язане з великою залежністю культури від погодно-кліматичних умов, оскільки близько 90 % — це озима пшениця. Але, окрім кліматичних умов, вплив на урожай має й незадовільний розвиток сільгоспвиробництва. Аграрії не вносять достатньої кількості добрив, використовують низькоякісне насіння і не встигають посіяти озимі сорти в необхідні терміни через низьку технічну оснащеність. Об'єми і структура поставок зернових на національний ринок великою мірою залежать від внутрішнього виробництва та кон'юнктури світового ринку. Хоча, що стосується України, чинник урожаю є визначальний.

По-друге, основними імпортерами продовольчої пшениці виступають: Індонезія, Марокко, Єгипет, Бразилія, Туніс, Філіппіни, Алжир, Південна Корея і Японія. До більшості цих країн поставлялося українське продовольство, але в найближчій перспективі Україна може сама перетворитися на імпортера пшениці. Основними постачальниками фуражної пшениці на світовий ринок виступають: Китай, Канада, Англія, Угорщина, Росія і Україна. Світова торгівля фуражною пшеницею досить обмежена через невелике її виробництво і складає 25-30 млн. тонн в рік.

По-третє, в останні роки інфраструктура експорту зернових переживає бурхливий розвиток. Потужності по перевалці зернових вантажів за цей час збільшилися удвічі. По оцінках експертів, зараз українські порти можуть переробляти 24-26 млн. тонн зернових в рік. Впродовж останніх п'яти сезонів, практично в кожен із них, імпортується значні об'єми пшениці до України. Основними постачальниками пшениці в країну виступають Казахстан і Росія, оскільки з цих країн зерно завозиться без сплати імпортного мита, що існує в Україні. З інших країн пшениця імпортується лише у випадках тимчасової відміни державою імпортних мит [6, с. 119].

Саме тому в умовах зростання конкуренції маркетингова діяльність набуває для товаровиробників дедалі більшої значущості. Як показали дослідження фахівців-практиків, фермерські господарства мають менш розгалужені канали збуту зернових культур, ніж сільгоспідприємства. Найвагомим каналом збуту зазначеної продукції як для фермерів (40 % у 2008-2009 рр.), так і для сільгоспідприємств (34 %) є її продаж оптовим торговим компаніям (трейдерам) [8].

Другим за важливістю каналом реалізації цієї товарної групи є продаж на роздрібних сільгоспринках: таким чином було реалізовано, відповідно, 28 % урожаю зернових. Отже, можливість одержати децю вищу ціну та доступність цього каналу збуту може переважувати головні його недоліки: малі товарні партії та значні витрати робочого часу.

Третім за важливістю каналом є оптові ринки. На них реалізують, відповідно, 19 % урожаю зернових культур. Дослідження також засвідчили, що сільгоспідприємства зазвичай тісніше працюють з державними закупівельними організаціями: 6 % своєї товарної продукції вони реалізують саме державі. А фермерські господарства — всього 1 %. Обсяги реалізації зерна через інші канали збуту (біржі, комбикормові заводи, прямий експорт) були дуже незначними.

І, нарешті, зазначимо, що в Україні вже багато років існує недержавна система реалізації зерна через досить потужного зернотрейдера — "Українську зернову асоціацію (УЗА)" — всеукраїнську громадську організація, метою діяльності якої є сприяння розвитку зернового ринку України та захист інтересів компаній, які входять до її складу. УЗА бере активну участь у розробці законодавства, що регулює зернову галузь, допомагає побудувати ефективний діалог між владою та зерновим бізнесом. Учасниками УЗА є всевітньовідомі оптові торговельні компанії — трейдери, транснаціональні торговельні компанії, найбільші вітчизняні експортери та виробники зерна, елеватори, експедитори, страхові та юридичні компанії, банки та ін. Переважна більшість зернового експорту

Україні здійснюється компаніями, які входять до складу УЗА. Основною метою діяльності УЗА є сприяння формуванню та розвитку загальнонаціонального ринку зерна, утворення необхідних організаційних, економічних, правових та соціальних умов в інтересах розвитку бізнесових структур ринку зерна в Україні.

Список використаних джерел

1. *Дем'яненко С. І.* Аграрні ринки: основи аналізу та моделювання / С. І. Дем'яненко, О. В. Нів'євський // *Економіка АПК*. — 2008. — № 8. — С. 81-89.
2. *Зінченко С. В.* Український ринок зернових / С. В. Зінченко // *Агро перспектива*. — 2007. — № 2. — С. 34-36.
3. *Макаренко П. М.* Економічні відносини в процесі виробництва та збуту зерна сільськогосподарськими підприємствами в регіоні / П. М. Макаренко // *АгроСвіт*. — 2008. — № 9. — С. 14-18.
4. *Мельник Ю.* Скільки коштуватиме українське зерно / Ю. Мельник // *Зерно*. — 2009. — № 3. — С. 88-93.
5. *Саблук П. Т.* Глобалізація і продовольство : моногр. / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. — К. : ННУ "Ін-т аграр. економіки", 2008. — 632 с.
6. *Чмирь С. М.* Ефективність ринку зерна / С. М. Чмирь // *Економіка АПК*. — 2009. — № 4. — С. 117-121.
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uga.org.ua>.
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=12181>.

*Рекомендовано до друку кафедрою економіки підприємств і корпорацій
Вінницького інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету*

Надійшла до редакції 31.10.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

